

KÖNYVISMERTETÉS

Müller Rolf: Politikai rendőrség a Rákosi-korszakban

Jaffa Kiadó, Budapest, 2012, 240 oldal

Müller Rolf kötete 2012 novemberében jelent meg. Bár témaválasztás szempontjából nem nevezhetjük hiánypótlónak a művet¹, afelől nem lehet kétségünk, hogy egy új, sokkal olvasmányosabb megközelítést készített el a magyar történelem e vitatott fejezetének, mint az eddigi, pusztán a szakmának készült munkák. Ezzel a kötettel a szerző a szélesebb közönséget is el kívánta érni, ennek fontosságát pedig nem kell hangsúlyoznunk: az ÁVO, ÁVH szavak hallatán még mindig igen nagy ellentmondásokat találunk a magyar köztudatban, és erre nemegyszer rá is világít. Mindazonáltal a hangvétel és a terjedelmi határok korlátokat is szabnak az átadható ismeretek mennyiségének: sok kérdést csak érintőlegesen, az érdekesebb történetek rovására találunk meg a kötetben, és ahogy majd a történeti eseményekkel foglalkozó fejezet bemutatásánál kitérek rá, az államvédelem „végjátéka” szinte teljes egészében hiányzik a munkából. Mindezzel együtt a könyv finoman egyensúlyoz a száraz tényanyag és az olvasmányosság között.

Miben hoz újat e munka? Már a tartalomjegyzék átfutásakor szembeötlő, hogy a tematika egyedi és valóban újragondolt. Az öt nagyobb fejezetben izgalmas képet kapunk a kor egyedi hatalomgyakorlási formájáról, továbbá mindennapi kérdések, életszerű portrék jelennek meg előttünk. A személyes sorsok összekapcsolódnak a politikai akarattal, és fordítva: a rendszer „megeszi saját gyermekeit is”. Az 1945 utáni milió, a háborúból kilábaló, a kommunisták kezére jutó ország közhangulata éles kontrasztban áll az azóta eltelt hosszú évtizedek alatt kialakult kollektív gondolatokkal, amelyek sokszor félrevezetik a tájékozatlan érdeklődőt a tekintetben, mit is jelentett egy fekete autó a ház előtt, vagy egy államvédelmi „invitálás” az Andrássy útra.

Ahogy arra utaltam, a munka talán legfontosabb feladata a köztudatban keringő téves elképzelések eloszlátása. Nem véletlenül kezdődnek a történeti ívvel foglalkozó oldalak az elnevezés kérdésével. „ÁVO vagy ÁVH?” – teszi fel a kérdést Müller Rolf, és egyértelmű választ is kapunk arra, mikor volt az államvédelem a Belügyminisztérium része, mikor lett önálló szervezet, és mikor került vissza ismét a belügy alá (vagy ahogy a könyv is felveti: mikor

¹ Korábbi összefoglaló munka Kiszely Gábor: ÁVH – Egy terroriszervezet története. Korona Kiadó, Budapest, 2000

„ette meg” a belügyet). A szervezeti kérdéseket a munka később is tárgyalja mélyebben², de első körben csak a kialakulását vázolja. Igen fontos kérdés ez, hiszen már az Ideiglenes Nemzetgyűlés indulásakor erős szovjet kontroll alatt két szervezet is megjelenik: Tömpe András pozíciói erősebbeknek tűnnek, hiszen Debrecenben, a döntéshozáshoz közel, nagy létszámú alakulatot tud felmutatni, miközben Péter Gábor Budapesten jelentősen kisebb létszámot képes csak mozgósítani (az ekkor szintén megjelenő, egyéb karhatalmi erőkről nem tesz említést³). Mégis, amikor Tömpe alakulatai Budapestre érkeznek (január 26. vagy 29.), és kezdetét veszi kettejük személyes harca, Péter kerül ki belőle győztesen. Ehhez a kevéssé ismert és ezért okkal hangsúlyozott helyzethez érdekes adalékokat olvashatunk a kötet utolsó fejezeteiben, amelyekből az államvédelem (ekkor még PRO) szervezeti kérései mellett például megtudhatjuk, hol is létezett az a valóságban. Az Andrásy út 60. elfoglalása körüli viták, az ott közösen eltöltött idő alatt már látszott, milyen elszántan védelmezi majd az akaratát Péter Gábor Tömpe Andrással szemben. A vidéki és budapesti jogkörökre szétosztott szervezet csak ideiglenes megoldást jelenthetett, hiszen az 1946-tól ÁVO⁴-ként működő egységétvágya csillapíthatatlan volt: nem csak a GRO⁵-t kebelezte be (38. o.)⁶, de szemet vetett az ekkor még függetlenül működő Katonapolitikai Osztályra, vagyis a KatPolra.

A végül 1950 februárjában beolvasztott egység bővebb ismertetésével adós marad a könyv. Az olvasó joggal mondhatja: igen, hiszen e munka keretei előre kijelölték, hogy csak az államvédelemmel foglalkozik, így azonban elmegy a tény mellett, hogy a korszak másik, méltán rettegett karhatalmi szervezete a KatPol volt, amely sok tekintetben meg is haladta az államvédelmet. A *Kubinyi Ferenc* által írt, a KatPolról készült hasonlóan olvasmányos munka⁷ érdekes összehasonlításokra ad lehetőséget: 1948 elején háromszáz ember tartozott a KatPol kötelékébe⁸, az ÁVO létszáma ekkor már bőven meghaladta a kétezret (34. o.) (és hol volt még a beolvasztáskor, 1950 elején számlált kilencezres gárda...). Ehhez képest, ha a két nyomozószerv által kezdeményezett eljárások számát vizsgáljuk, azt találjuk, hogy a PRO/ÁVO 1946 végéig 18 528 embert internált, 10 084-et rendőri felügyelet

² Foglalkozik az Államvédelmi Bizottság működésével is (132. o.).

³ Kiszely Gábor: i. m. 15. o.

⁴ Magyar Államrendőrség Államvédelmi Osztálya.

⁵ Gazdasági Rendészeti Osztály, vezetője Villányi András; 1948 novemberében került az ÁVO-hoz.

⁶ Bővebben: Kiszely Gábor: i. m. 30. o.

⁷ Kubinyi Ferenc: *A katonapolitika regénye*. Malomfalvi Kiadó, Budapest, 1994

⁸ Uo. 282. o.

alá helyezett, és 7762 személyt adtak át a Népjegyésztségnek (24. o.), míg a KatPol a működése idején 11 625 ítélethez adott nyomozati háttérrel (katonai törvényszékek ítéletei)⁹, vagyis nem volt nagyságrendi eltérés. A számok mellé adalékként érdemes megemlíteni, hogy a KatPol-nyomozók sokkal kegyetlenebb eljárásokat alkalmaztak, mint államvédelmis társaik: a Magyar Közösség elleni vizsgálat lefolytatását éppen azért vette át az ÁVO, mert a KatPol emberei súlyosan bántalmazták a vádlottakat (41. o.)¹⁰. 1950 után a Katonapolitikai Osztályról átvett nyomozók később sem hagytak fel kemény módszereik gyakorlásával.

Ha már a Magyar Közösség elleni pert említettük, érdemes rátérni Müller Rolf írásának másik fontos szempontjára: kikre és mikre irányult az államvédelem figyelme? A válasz elsöre egyértelműnek tűnhet: a „rendszer ellenségeit” kívánták semlegesíteni; a munka azonban kiválóan árnyalja, hogy kezdetben volt valós társadalmi igény arra a feladatra, amit a nyomozók elvégeztek: rengeteg nyilast és háborús bűnöst juttattak rács mögé (még ha az eljárás velük szemben méltatlan volt is). A figyelem fókusza csak ezt követően fordult a politikai ellenfelek, főleg a pártok irányába. A koncepciós perekhez szükséges „bizonyítékok” szolgáltatásának kényszere aztán a nagytöke és a civil szerveződések és persze nem utolsósorban az egyházak felé fordította Péter Gábor tekintetét (42. o.). Érdeklődésben pedig nem volt hiány: az államvédelem szinte korlátlan urának elképzeléseiben egy mindenek felett álló szervezet képe lebegett, még több nyomozóval és erőforrással. Az utolsó lépés a független határőrség beolvasztása volt 1950. január 1-jén.

Ami ez után következett, nevezhető akár az ÁVH fénykorának is, hiszen Péter Gábor 1953-as letartóztatásáig a szervezet felett csak a Minisztertanács illetékesei álltak. Megszületett a „totális elhárítás”, amelynek feladata lett a „magyar demokrácia védelmezése” belföldön és külföldön egyaránt (43. o.). Eddig nem említettem, de újabb érdekes szempont és szál a szerzőtől a szerkezeti változás bemutatása, amelyet fejezetről fejezetre, átlátható táblázatok formájában tár az olvasó elé. Mintegy ennek kiteljesedéseként, külön részben számol be a Rajk-perről és az államvédelem abban betöltött szerepéről.

Nem aratott viszont ekkora sikereket Péter Gábor csapata az említett külföldi elhárításban. Ez igen nehézkesen szerveződött, és határfoka igen alacsony volt. Ahogy Rákosi kezdte kritikáját 1952. május végén: „... a *hírszer-*

⁹ Uo.

¹⁰ Kubinyi könyve itt Farkas Vladimírra hivatkozik. Kozák Gyula: Múltba nézés. Mozgó Világ, 1988/11., 96. o.

KÖNYVISMERTETÉS

zés. Ez az én legnagyobb bánatom” (47. o.). Szintén kudarcnak tekinthető a határsávok kérdése: bár a déli, Jugoszlávia ellen létrehozott határőrizeti sáv csökkentette az elfogott „kémek” számát¹¹, a politikai enyhüléssel párhuzamosan gyorsan meg is szüntették¹².

Az 1953-as „összevonásról” a szerző is megállapítja, hogy az államvédelem súlya alig csökkent, létrejött egy „kvázi-ÁVH” (63. o.). Amint a szervezeti átszervezés megtörtént, ismét önálló ÁVH-ról kezdtek gondolkodni, ennek gondolata 1955-re határozottan felvetődött. A forradalom aztán megakadályozta a döntéshozókat, hogy másodszor is létrejöjjön egy Államvédelmi Minisztérium. A szervezet történetének bemutatását az 1953-as amnesztia-rendelet hatásaival, a korlátozott felülvizsgálatokkal, a nyilvántartások felülvizsgálatával és az ügynöki hálózat átszervezésével zárja, amit súlyos hiányosságként róhatunk fel. Bár Nagy Imre 1956 októberében feloszlatta az ÁVH-t, világos, hogy ez nem tükrözte a valóságot (eddig a kijelentésig Müller is eljut). Fontos és említést érdemlő azonban a személyi állomány „átöltötzetes” utáni szerepe és felelőssége a történet kapcsán. Ezt a történeti kutatás alaposan vizsgálta¹³, és megállapítható, hogy fontos feladatok jutottak az államvédelmiekeknek nem egy sortűz levezénylésében, de a kettős hatalom felszámolásában is. Szintén nem esik szó az egykori állomány szabadságharc utáni átvételéről és más formában való újjászervezéséről sem.

Ahogy korábban már szóltam róla, a szerző fontos lépést tesz annak érdekében, hogy az „egyszemélyi” felelősséget, annak képét végre eloszlassa, és ehhez a történeti szál ismertetése után kiválóan vázolja néhány prominens szereplő tevékenységét. Erős küldetésstudattal teszi ezt, de nem elvakultan. Nem végtelen listák vagy abszolút hibások megnevezése a célja (72. o.). Természetesen Péter Gáboré az első hely, de mögötte sorakozik Tömpe András, Fehér Lajos (94. o.), Hortobágyi Endre (97. o.), Kovács János (99. o.), Bittman István (99. o.), Timár István (100. o.), Ferencsik József (104. o.) és Szűcs Ernő (101. o.) neve is (a teljesség igénye nélkül). Életrészük „festmények” ezek, amelyekken keresztül emberközeli bábú teszi a félelmetes karaktereket. Mindenki jött valahonnan: megjárták a kommunisták útját, a háború alatt kaptak új nevet, megízlelték az illegálitást, majd 1945 után nagy lendülettel és lelkesedéssel vágtak bele a kommunizmus építésébe – ki-ki a maga képességeivel és lehetőségeivel. Szubjektív válogatás, de teljes kört lehet kirakni az elemekből.

¹¹ 1951-ben 321 elfogott: 84 amerikai, 66 angol, 106 jugoszláv (45. o.).

¹² Okvách Imre: *Bástya a béke frontján*. Aquila Kiadó, Budapest, 1998, 312. o.

¹³ Kahler Frigyes – M. Kiss Sándor: *Kinek a forradalma?* Püski Kiadó, Budapest, 1997

A Péter Gábor vezette szervezet (pontosabban: szervezetek) valóban állam volt az államban? – teszi fel a jogos kérdést Müller. A könyv harmadik nagy részében konkrét eseteken keresztül mutatja be, hogy miféle érdekek és hatalmi szálak húzódtak az államvédelem felett, ezen keresztül mutatva rá a felső vezetés közvetlen felelősségére. Hogyan működött a párt és az ÁVH belső logikája, amikor a kettő egymásnak feszült Nagy József államvédelmi tiszt és Szegedi Andor pártfunkcionárius személyében (122. o.)? Hogyan viszonyultak 1945 után a Tanácsköztársaság egykori keményvonalasaihoz (123. o.)? De ami még az előbbi példánál is szemléletesebb: kik gyakorolták az államvédelem kontrollját? Utóbbi kérdés megválaszolása során világossá válik (tulajdonképpen már a vezetők életrajzainál is az volt), hogy a politikai rendőrség vezetése kezdettől a kommunisták kezében volt, de nem kizárólagosan. Péter Gábor helyettesei közül többen is más pártokból érkeztek (igaz volt ez a középszintű vezetésre is; 130. o.), hogy a hatalom átvételével aztán távozzanak, átadva helyüket „megbízható” egyéneknek (127. o.). Az ÁVH szervezetének jobb megértéséhez, helyzetének átlátásához újabb érdekes adalékokat kaphatunk, amikor a könyv részletezi, hogy milyen formában és kik küldtek jelentéseket és cetliket felfelé és lefelé. Ezekben a forrásokon keresztül az is világossá válik, hogy a szervezet szakmai minőségével mind Péter alatt, mind utána súlyos gondok voltak: a gyorsan cserélődő állomány, a megfelelő kiképzés hiánya lehetetlenné tette, hogy az ÁVH elérje a Horthy-korszak titkos rendőrségének hatékonyságát (135. o.).

A kötet utolsó két tartalmi egysége ismét csak azt hangsúlyozza, hogy életszerű képet fessen a háború utáni Magyarország hangulatáról, légköréről. Érzékletesen mutatja be, hogy a fizikai terror mellett a lelki sokkal jelentősebb volt: több tízezres besúgóhálózat, hatalmas nyilvántartás, megfigyelések, lehallgatások, a levelezés megfigyelése, egyszerűen: ott lenni mindenhol. Bármennyire nehéz feladat volt ez, és akármennyire hiányt szenvedett a politikai rendőrség megfelelő káderekből és felszerelésből, mégis mindent elkövettek a megvalósításért. És ahogy az államvédelmi tiszték figyeltek egykor, az utolsó részben mi is úgy figyelhetjük őket: kik voltak ők? – teszi fel a kérdést Müller, és válaszol is: hogyan lehetett az ÁVH sorállományába kerülni, mit jelentett ez a háborús pusztítást elszenvedő országban? Hogyan szórakoztak a tiszték és milyen fegyelmi problémák voltak? Milyen volt a sportélet? Hogyan változott a megjelenés, az egyenruha, a fegyverek és a géppark? Hol volt az ÁVH székhelye, és mi lett az Andrássy úti ingatlan későbbi sorsa? Mind-mind kiváló és hasznos adalékok az olvasó és a történész számára.

KÖNYVISMERTETÉS

Teljesítette-e a szerző a könyv elején kitűzött célt? A válasz egyértelmű igen. Olvasmányos és hasznos munkát kapunk tőle: a megfelelő szempontok megválasztásával élvezhetően ír erről a komor témáról. Mellékelte a megfelelő hivatkozásokat is, és olyan oldalait is be tudta mutatni a korszaknak és a szervezetnek, amiket pusztán kronológiai elgondolás alapján nem lehetett volna. Munkájában éppúgy megjelennek mentalitástörténeti szempontok, mint általános társadalomtörténeti vonások és egy-egy mikrotörténeti betekintés is.

Készítette: Horváth Krisztián